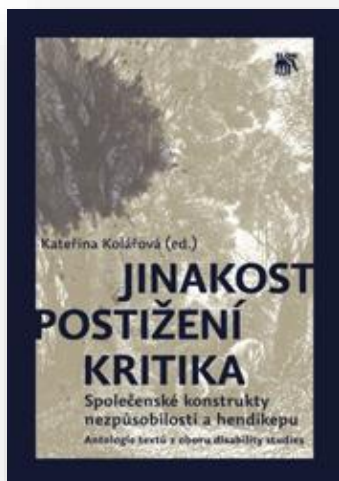

Recenze

Kolářová, K. (ed.). (2012). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*. Praha: SLON.

V úvodu je nutné podotknout, že v současné době značně narůstá zájem o problematiku inkluze lidí se zdravotním postižením. Ta by přitom měla být vnímána nejen jako proces, který se odvíjí od přizpůsobení podmínek pro vzdělávání, socializaci atp. (se zacílením na jedince), ale i jako zodpovědnost majoritní společnosti vůči minoritě lidí s postižením. V oblasti studií o identitě je v souvislosti s podobně sociálně konstruovanými kategoriemi *diference a alterity* věnována pozornost převážně genderu, etnicitě, sexualitě či rase (s. 32). Oblast zdravotního postižení je v tomto odvětví opomíjena. Přičemž je nutno podotknout, že podle některých zdrojů (Davis, 2006; Valenta, Michalík, & Lečbych, 2012; „World report on disability“, 2018) tvoří přibližně 10–15 % populace právě osoby se zdravotním postižením, což je 600–650 milionů lidí. Minorita osob se zdravotním postižením je tak považována za největší na světě (Adams, Reiss, & Serlin, 2015; Davis et al., 2006; „MKF“, 2018).

Téma sociální inkluze a problematiky participace minority osob s postižením ve společnosti je provázané s aktuálně probíhajícím procesem inkluzivního vzdělávání. Ten by měl přerůst v tolik očekávanou sociální inkluzi osob se zdravotním postižením, a to jejich zapojením do obvyklých činností dospělých osob (Pipeková, Vítková, & Bartoňová, 2014). Disability studies mohou nabídnout nové pohledy na možnosti procesu socializace či inkluze a podpořit tak vědecké úsilí o naplnění co nejvyšší kvality života lidí s postižením. Perspektiva oboru disability studies umožňuje vnímat postižení jako společenský, politický a kulturní fenomén. Tedy uchopit „disabilitu“ jako abstraktní a analytickou kategorii s možností popisovat a odkrývat způsoby sociální diferenciaci a hierarchizace (Kolářová & Storchová, 2011). Přispívá tak k inkluzivnímu pojetí dané problematiky, a to nejen z pohledu lidí, kteří si zaslouží „speciální“ přístup a podporu, ale i lidí, kteří jsou plnohodnotnými občany společnosti a subjekty lidských práv.

Kniha editorky Kateřiny Kolářové přináší interdisciplinární vhled do oboru disability studies prostřednictvím textů významných teoretiků oboru. Zmiňovanou publikaci lze považovat za odrazový můstek při získávání informací o disability studies a související problematice. A to i z toho důvodu, že česky psaná literatura zaměřená na tento – v zahraničí již ustálený – obor, je značně nedostatečná. Předkládané texty nabízejí perspektivy, které umožňují nahlížet tělesnou a mentální jinakost v rámci širších společenských vazeb a kontextů. Kolářová, jak sama uvádí (s. 31), vybírá texty, které mají těžiště zejména v sociologických a humanitních vědách, jako je sociologie, historie, filozofie či literární a divadelní věda. Čerpá též z mezioborových projektů, jako jsou kulturní (kulturální) studia, gender studies, deaf studies, queer studies či kritická studia rasy. Z výše uvedeného vyplývá, že interdisciplinární charakter knihy je pro editorku stěžejním konceptem – stejně jako pro celý obor disability studies.

Úvodní dvě kapitoly jsou počinem Kateřiny Kolářové. V kapitole *Disability studies: Jiný pohled na „postižení“* autorka představuje obor disability studies a poukazuje na odlišný způsob vnímání „postižení“ jako ideologického konstruktu, který je nutné dekonstruovat univerzalizující perspektivou.

Tento pohled se tak odlišuje od současného většinového postoje (coby minorizujícího), který zahrnuje speciální témata a obory a je pod kontrolou akademické struktury a vědní politiky. Disability studies tak mají kritický potenciál, a to zejména vůči původnímu medicínskému patologizujícímu pojetí zdravotního postižení, ze kterého se rovněž snaží vymanit jak v České republice tradiční obor speciální pedagogiky, tak i všechny ostatní obory, které jakýmkoliv způsobem souvisejí s pomáhajícími (a jim podobnými) profesemi v oblasti sociální politiky státu.

Druhá úvodní kapitola je věnována politice překladu a teoretickému vymezení pojmů. Kolářová se zde zaměřuje zejména na termíny *postižení* a *hendikep* v českém diskurzu a na konkrétních příkladech definic vlivných asociací či slovníků dokazuje, jaký má jejich praktické užívání skrytý politický rozměr. Dále navrhuje užívání pojmosloví *tělesná, smyslová, duševní* či *mentální jinakost*. V kapitole autorka shrnuje a vysvětluje, proč je podle ní příslušná změna vhodná a jak tyto pojmy odpovídají či odporují kritickým a společensky angažovaným perspektivám disability studies.

Po úvodní pasáži, v níž editorka vysvětluje zvolenou terminologii a nutnost resignifikace některých pojmů, následují samotné texty a eseje, které z anglických originálů přeložily Zuzana Šťastná a Sylva Ficová. Zbýlý obsah knihy je pak rozdělen do tří částí s názvy *Teorie, koncepty, kontroverze, Diskurzy a identity* a *Napříč kategoriemi*. Každý z těchto bloků je uveden úryvkem autobiografické knihy Eliho Clare *Hrdost a exil*, jež „se od svého prvního publikování v roce 1999 stala manifestem aktivismu a neposlušnosti 'postižených'“ (s. 32). Díky těmto úryvkům dochází k propojení jednotlivých částí knihy. Vzhledem k charakteru knihy a jejímu výjimečnému postavení v rámci česky psaných textů cílených na obor disability studies stručněji představím první ze tří částí, která prezentuje stěžejní koncepty oboru.

V prvním bloku knihy se setkáváme s textem Lennarda Davise *Konstrukty normality*. Davis v této eseji akcentuje zaměření na uvažování o konstruktu normy a normality, spíše než o konstruktu pojímaném jako „postižení“. Kriticky hovoří o proměně ideálu v normu a tvrdí, že „postižené tělo“ jako historicky pozdější koncept bylo už ze své podstaty od začátku vyloučeno z kultury, společnosti a normy. Davis tuto koncepci nahlíží kriticky, zkoumá historické ustavování normy a normality v čase a snaží se o popsání mechanismů, které vedly k současnému pojetí toho, co vnímáme jako „normální“ a co jako „deviantní“. Svou teorii zároveň dokazuje i na analýze literatury 19. a 20. století.

Shelley Tremain v eseji *O hendikepu* věnuje pozornost zejména historickým analýzám Michela Foucaulta a jeho přínosu pro disability studies. Přínos tohoto nominalistického přístupu spočívá v přiblížení okolností zrodu určitého jevu a sledování historicky podmíněných zvyklostí a způsobů chování, které utvářely jeho podobu. Umožňuje tak analyzovat mechanismy moci a vědění. Autorka hovoří o vzniku „přirozeného pohlaví“ (gender studies) a „přirozeného hendikepu“ (disability studies) ve stejném dějinném okamžiku. To, že se z hendikepu a pohlaví v důsledku uplatňování moci stává přirozená záležitost, sleduje v různých oborech, jako je biologie, klinická psychologie, medicína a chirurgie či feminismus. Na daný fenomén je tak nahlíženo jako na důsledek historických podmínek a z nich vyrůstajících mocenských vztahů.

Nad problematikou normy a normality a jejich regulačními účinky se zamýšlí Anne Waldschmidt, a to v textu *Kdo je normální? Kdo je deviantní?*. Tyto úvahy jsou aplikovány na příkladech souvisejících s genetickým testováním a poradenstvím. Waldschmidtová kriticky nahlíží celou koncepci prenatální diagnostiky, která je legitimizována konceptem normality, a přirovnává tyto praktiky k moderní eugenice.

Dan Goodley ve svém textu *Zaostřeno na diskurz: Poststrukturalismus v disability studies* zasazuje fenomén postižení do poststrukturalistické optiky. Poukazuje na praktické fungování diskurzů a uvádí mechanismy, jejichž prostřednictvím lze tyto diskurzy analyzovat a poukázat tak na jejich skryté významy. Jedná se o koncept dekonstrukce binárních opozic, teorie biomoci Michela Foucaulta či samotnou diskurzivní analýzu v kontextu řečové či mocenské stránky. Svá tvrzení pak dokládá na analýzách zvolené strategie výzkumu či konkrétních zkušeností lidí, kteří se s mocí diskurzu setkali tváří v tvář.

Problematice postavení disability studies v akademickém prostředí je věnován text autorů Sheron Snyder a Davida Mitchella *Povinná primitivizace*. Autoři se vymezují vůči tendenci oborů, které mají ve vědě zaměřené na problematiku zdravotního postižení dominantní postavení (zejména lékařské vědy či fyzioterapie), takto pojímaný fenomén napravovat či léčit. I když se tyto obory snaží o preferenci sociálně orientovaného přístupu, jsou stále v područí medicínského paradigmatu. Důraz je zde kladen i na problematické postavení disability studies ve vědě a výzkumu tak, že osciluje na pomezí bezprostřední zkušenosti a působením na akademické půdě.

Kolářová sama v úvodu vyzdvihuje rozmanitost jednotlivých textů. Jak je patrné z výše uvedeného, první část knihy uvádí stěžejní teoretické koncepty oboru disability studies, ale zmiňuje i alternativní proudy, jež nabízejí otázky k dalšímu bádání. Nabídka rozmanitých pohledů na danou problematiku tak otevírá odlišné dimenze vnímání tělesné či mentální jinakosti, než jak tomu bylo doposud u tradičních oborů, jako je např. speciální pedagogika. Čtenář se zde podrobněji seznamuje se základní vizí oboru a s teoriemi, které v souvislosti s „postižením“ v českém prostředí nebyly doposud podrobněji uvažovány.

Jak již název napovídá, je druhá část knihy, *Diskurzy a identity*, orientována na utváření kolektivní i subjektivní identity lidí s postižením. Dle editorky zdůrazňuje především tři diskurzy. Je to klinický diskurz, fenomén „supermrzáctví“ a překonávání vlastního „postižení“ a (auto)biografické narativy a reflexe psané lidmi s postižením, které dokládají jejich žitou zkušenost. V této části knihy bych vyzdvihla zejména text Anne Davis *Basting Demence a performativní pojetí identity*. Autorka pojednává o divadelním projektu dílen tvůrčího vyprávění pro osoby s Alzheimerovou chorobou a související demencí. Cílem projektu, jehož výstupem bylo tvůrčí vyprávění a divadelní hra, která byla posléze inscenována, bylo poukázat na identitu těchto lidí. A to i přesto, že optikou medicínského diskurzu je tato skupina lidí nahlížena jako ti, kterým se identita postupně rozpadá. Zkušenosti a výstupy projektu jednoznačně ukazují, že lidé s Alzheimerovou chorobou jsou jedinci s vlastní identitou, kteří jsou schopni racionálně uvažovat a být autonomní.

Kritikou medicínského diskurzu se zabývá i Anne Wilson a Peter Beresford v textu *Šílenství, úzkost a postmoderna: uveďte to na pravou míru!*. Ve své kritice jsou radikálnější, když o uživatelích psychiatrické péče hovoří jako o „obětech psychiatrického systému“ či dokonce „o těch, co přežili institucionální psychiatrickou péči“. Svůj postoj demonstrují poukazem na systém diagnostiky, vedení dokumentace či stereotyp neměnnosti stavu člověka s diagnózou duševního onemocnění. Medicínský diskurz v pojetí těchto dvou autorů páchá na takto diagnostikovaných lidech násilí a znemožňuje jim utvářet si vlastní identitu a vztah k sobě samému.

Knihu uzavírá třetí blok s názvem *Napříč kategoriemi*. Intersekcionalní charakter této části je zaměřen především na průsečíky mezi kategoriemi ne/způsobilosti, genderu, sexuality, rasy a etnicity. Editorka zařazením bloku skrze intersekcionalní přístup, který zároveň dokládá multidisciplinaritu či transdisciplinaritu oboru disability studies, vhodně upozorňuje na potenciál a potřebnost takto pojímané vědecké disciplíny. Právě otevřenost vůči ostatním podobně orientovaným oborům a nedůvěra k „moderním velkým příběhům“, jež se tváří jako univerzální a jsou založené na údajně nezpochybnitelných tvrzeních ([Lyotard, 1993](#)), je jedním z důkazů postmoderního přístupu, který zároveň respektuje individualitu i jinakost.

V této poslední části bych za všechny zmínila zajímavé propojení kategorie disability s etnicitou či ne/způsobilostí. V textu Susan Schweik s názvem *Přistěhovalectví, etnicita a mrzácké zákony* autorka skrze analýzu historického materiálu otevírá aktuální otázku spojenou s „bezdomovectvím, imigranstvím či nepřizpůsobivostí“. Schweik na amerických zákonech dokládá, že lidem, kteří byli společensky hodnoceni jako „oškliví“ či „nevzhlední“, byl zakázán pohyb na některých veřejných místech. Nachází zde propojení mezi zmiňovanými kategoriemi, které v rámci dobové legislativy podléhaly stejné politice exkluze. A to bez ohledu na to, zda se jednalo o „mrzáka“, „žebračka“ či „cizince“.

I přes nelehký úkol zvolit vhodnou koncepci a ucelit velice rozmanitý sumář všech textů je kniha jako celek uspořádána logicky. Editorka vhodně vybrala materiál, který lze považovat za reprezentativní výběr myšlenek vlivných teoretiků disability studies.

V úvodu knihy sama zdůrazňuje nutnost vymezení pojmů a odůvodňuje potřebu hovořit o konceptu „postižení“ jinak, než jak tomu bylo doposud. Změna v myšlení a vyjadřování se o lidech s hendikepy je více než nutná. Kniha je (právě proto) psána jazykem, který, tak jako disability studies, nemusí být pro běžnou veřejnost ani pro odborníky z řad speciálních či sociálních pedagogů a jim podobných profesí dostatečně srozumitelný. Možná proto, že daný koncept není dle mého názoru v českém prostředí stále dostatečně pochopen a akceptován. Na druhou stranu je tato skutečnost důkazem toho, jak moc je kniha potřebná a jak moc by si ji právě odborná veřejnost měla přečíst a obohatit se tak o jinou perspektivu vnímání problematiky lidí s postižením.

Ivana Hrubešová
Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Literatura

- Adams, R., Reiss, B., & Serlin, D. (2015). *Keywords for disability studies*. New York: New York University Press.
- Davis, L. (Ed.). (2006). *The disability studies reader*. New York: Routledge.
- Kolářová, K., & Storchová, L. (2011). „Tělesná jinakost“ jako kategorie historické analýzy. *Dějiny–Teorie–Kritika: Studie a eseje*, 8(2), 183–188. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=231>
- Liotard, J-F. (1993). *O postmodernismu*. Praha: Filosofia.
- Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví: MKF. (2018, Leden 19). ÚZIS ČR. Dostupné z: www.uzis.cz/system/files/mkf_cz.pdf.
- Pipeková, J., Vítková, M., & Bartoňová, M. (2014). *Od edukace k sociální inkluzi osob se zdravotním postižením se zaměřením na mentální postižení* [From education to social inclusion of people with health disabilities with focus on intellectual disabilities]. Brno: Masarykova univerzita.
- Valenta, M., Michalík, J., & Lečbych, M. (Eds.). (2012). *Mentální postižení v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada Publishing.
- World report on disability. (2018, Leden 19). *World Health Organization*. Dostupné z: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/